

ayarlanır. Daha sonra ney boyu yirmi altı bölüme ayrılıp işaretlenir. Arkadaki delik 2/26 oranındaki noktaya açılır. Öndeki delikler de yukarıdan aşağıya 10/26'ya nevâ, 9/26'ya hicaz, 8/26'ya cârgâh, 6/26'ya se-gâh, 5/26'ya kürdî, 4/26'ya dügâh isimle-riyle anılan ses noktaları olarak açılır. Kay-dırma metodu ise kâmiş yapısı ve boğum-larının elverişli olmadığı halde uygulanır. Bu metotta deliklerin merkezleri aşağıya veya yukarıya doğru kontrollü şekilde kay-dırılır.

Telli müzik aletlerinde tel boyunun ge-rilip gevşetilmesiyle akort yapıldığı halde nefesli aletlerde akort sazın imali sırasın-da yapılır. Diğer sazlarla birlikte rahat kul-lanımı veya değişik insan seslerine eşlik etme kolaylığı düşünülerek çeşitli uzun-lukta ve akortta neyler açılmıştır. Bir ba-kıma diyapazon görevindeki bu neyler en kısıyasından en uzununa kadar her biri ayrı akortta olup değişik isimlerle anılmıştır. Ney çeşitleri esas neyler, mâbeyin veya ara neyler, nisfiyeler olmak üzere üç grupta toplanmıştır. Aralarında bir tam ses ara-lığı bulunan esas neyler kız ney, mansur, şah, dâvud, bolâhenk diye isimlendirilmiştir. Bu neylere süpürde ve müstahsen ney-leri de eklenerek sekizli (gam) tamamlanacak olursa yedi ayrı akort ney elde edil-miş olur. Bunların arasındaki beş adet tam ses aralığı da ikiye bölünerek yarı tonların-da mâbeyin denilen beş çeşit ney daha el-de edilir.

Bu neylerin diyapazon "lâ" notası karşı-lığı olan [440 titreşim / saniye] sesi şu de-liklerinden çıkar:

Kız ney	= rast (sol)	} = tanini (T)
Mansur ney	= dügâh (lâ)	
Şah ney	= bûselik (si)	} = tanini (T)
Dâvud ney	= cârgâh (do)	
Bolâhenk ney	= nevâ (re)	} = tanini (T)
Süpürde	= hüseyinî (mi)	
Müstahsen	= acem (fa)	} = bakiye (B)
Kız ney (kaba)	= gerdâniye (sol)	

Beş tam ses aralığının da yarı tonların-dan elde edilen beş ayrı ney olan mâbeyin neylerden diyapazon lâ notası karşılığı olan ses şu deliklerden çıkar:

Kız mâbeyni	= kız ney-mansur arası	= zirgüle (sol diyez)
Mansur mâbeyni	= mansur-şah arası	= kürdî (si bemol)
Dâvud mâbeyni	= dâvud-bolâhenk arası	= hicaz (do diyez)
Bolâhenk mâbeyni	= bolâhenk-süpürde arası	= hisar (re diyez) (mehtâbiye)
Müstahsen mâbeyni	= müstahsen-kızney arası	= irak (fa diyez) (yıldız)

Böylece neyler yedi + beş çeşit olmak üzere on iki adet olur. Bunların tam yarısı uzunluğunda olan on iki adet nisfiyeleri de eklenirse bu sayı yirmi dörde ulaşır. Esas neylerin tam ses aralığı olan beş tanini ara-lığı iki ayrı tona bölünürse on yedi akort, bunun nisfiyeleri de eklendiğinde otuz dört adet ney çeşidi ortaya çıkar. Uygulamada kullanılsa da nazariyatta bunlara daha tiz ve pest çeşitler ilâve edilip ney âhenkle-rini otuz altıya çıkarmak mümkündür (da-ha geniş bilgi için bk. *DİA*, I, 517-521).

Neyin icadıyla ilgili olarak, Hz. Peygam-ber'in ilâhî bir sırrı Hz. Ali'ye söyledikten sonra Ali'nin bu sırrın mânevî ağırlığına dayanamayıp onu susuz bir kuyuya bağır-dığı ve daha sonra bu kuyudan çıkan ka-mışlardan her rüzgâr estiğinde bu sırrın etrafa yayıldığı yolunda bir menkıbe anla-tılır. Müsiki kaynaklarında sıkça tekrarlan-an bu menkıbe için Feridüddin Attâr'ın *Manîku't-tayr* adlı eseri kaynak göste-rilirse de burada sadece Hz. Ali'nin sırla-rını söylediği bir kuyunun kanla dolduğu hikâye edilir, neyle ilgili herhangi bir ifade-ye rastlanmaz. Ney öteden beri Türk mü-sikisinin ve özellikle tekke müsikisinin vaz-geçilmez sazı olmuştur. Neyde bulunan yedi adet deliğin tasavvuf düşüncesinde "yedi esmâ" olarak yorumlanması ve ne-yin insân-ı kâmilî temsil etmesinin yanın-da Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin, "Dinle neyden ..." ifadesiyle başlayan *Meşnevî*-sinin ilk on sekiz beytinin neye ayrılması bilhassa Mevlevîyye tarikatında neye fark-lı bir yer kazandırmış, bu sebeple ney bu tarikatta "nây-ı şerif" diye anılmıştır.

Türk müsiki tarihinde pek çok neyzen yetişmiştir. Bunlar arasında XIII. yüzyılda Kutbünnâyî Hamza Dede, XVIII. yüzyılda Kutbünnâyî Şeyh Osman Dede, III. Selim, XIX. yüzyılda Abdülbâki Nâsır Dede, Ha-mâmîzâde İsmâil Dede, Mehmed Said De-de, Derviş İsmâil Şeydâ, Oksiyam, Hasîb Dede, Kazasker Mustafa İzzet Efendi, Yü-suf Paşa, Üsküdarlı Sâlim Bey, Sâlih Dede, Efendi Veli Dede, Aziz Dede, Bolâhenk Nûri Bey, Hüseyin Fahreddin Dede'nin isimleri anılabilir. Son devirde ise Giriftzen Âsım Bey, Nurullah Kılıç, Rauf Yektâ Bey, Meh-met Emin Dede (Yazıcı), Gavsî Baykara, Ha-lil Dikmen, Neyzen Tevfik, Süleyman Ergu-ner, Halil Can, Hayri Tümer, Ulvi Erguner,

Aka Gündüz Kutbay, Doğan Ergin, Fuat Türkelman, Ahmet Yakupoğlu ve Niyazi Sayın zikredilebilir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sinâ, *eş-Şifâ' er-Riyâziyyât* (3), s. 143; Fe-rîdüddin Attâr, *Mantık al-Tayr* (trc. Abdülbaki Gölpınarlı), İstanbul 1962, I, 38, 43; Safiyyüddin el-Urmevî, *er-Risâletü's-Şerefiyye*, TSMK, nr. A-3460, vr. 3^{a-b}; Yusuf b. Nizâmeddin Kirşehri, *Ri-sâle-i İlm-i Müsiki*, Milli Ktp., nr. 131/1, vr. 30^a; Abdülkâdir-i Merâği, *Mağâsidü'l-elhân* (nşr. Taki Bîniş), Tahran 1977, s. 125; a.mlf., *Câmî'u'l-el-hân* (nşr. Taki Bîniş), Tahran 1987, s. 207-208; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, 623-624; Seydî, *el-Matla'*, TSMK, III, Ahmed, nr. 3459, vr. 36^a; Ab-dülbâki Nâsır Dede, *Tedkik u Tahkik*, Süleyma-niye Ktp., Nâfiz Paşa, nr. 1242, vr. 6^{a-7b}; Hâşim Bey, *Müsiki Mecmuası*, İstanbul 1280, s. 74; H. G. Farmer, *Studies in Oriental Musical Instru-ments*, London 1931, s. 57, 65-67; a.mlf., *Tur-kish Instruments of Music in the Seventeenth Century*, Glasgow 1937, s. 18-20; Francis W. Gal-pin, *The Music of the Sumerians*, Cambridge 1937, s. 13-16; Nureddin Rüştü Büngül, "Ney", *Eski Eserler Ansiklopedisi*, İstanbul 1939, s. 179-180; Ahmet Muhtar Ataman, *Müsiki Tarihi*, Ankara 1947, s. 11, 19; Rauf Yekta, *Türk Müsiki-si*, s. 90-92; Ayhan Sarı, *Geleneksel Türk Sa-nat Müziği Çalgıları*, İzmir 1987, s. 204-242; Ahmet Hakkı Turabi, *el-Kindî'nin Müsiki Risâle-leri* (yüksek lisans tezi, 1996), MÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü, s. 155; D. Franke, *Museum des Instit-utes für Geschichte der Arabisch-Islamischen Wissenschaften I: Musikinstrumente*, Frankfurt 2000, s. 170-171; Süleyman Erguner, *Ney: Me-tod*, İstanbul 2002; İsmail Taşpınar, *Duvarın Öte-ki Yüzü: Yahudi Kaynaklarına Göre Ahiret İnan-çı*, İstanbul 2003, s. 44; M. Ragıp Gazimihal, "Kon-ya'da Müsiki", *Millî Kültür Araştırmaları*, sy. 11, Ankara 1947, s. 13; Lâika Karabey, "Ney Çe-şitlerine Dair", *MM*, sy. 34 (1950), s. 19; a.mlf., "Faydalı Bilgiler: Ney Nasıl Açılır?", *a.e.*, sy. 37 (1951), s. 25; a.mlf., "Müsiki Tarihi Notlarından", *a.e.*, sy. 67 (1953), s. 211; H. Usbeck, "Türklerde Müsiki Aletleri", *a.e.*, sy. 255 (1970), s. 27-28; Fuat Türkelman, "Türk Musikisi Sazları: Ney", *San'at ve Kültürde Kök*, sy. 3, İstanbul 1981, s. 31; Derya Sencer, "Ney Açkısı Konusunda Deği-şik Görüşler", *MM*, sy. 413 (1986), s. 14-15; Meh-met Nuri Uygun, "Türk Din Müsikisi'nin Temel Sazlarından Ney ve Klasik Açkısı", *MÜİFD*, sy. 27 (2004), s. 41-65; Pakalın, II, 518, 689; Haydar Sanal, "Âhenk (Müsiki)", *DİA*, I, 517-521; Cla-udia Ott, "Nây", *El' Suppl.* (İng.), s. 667-668.

MEHMET NURİ UYGUN

NEYLİ
(نيلي)

(ö. 1161/1748)

Divan şairi ve âlim.

1084'te (1673) İstanbul'da doğdu. Adı Ahmed'dir. İstanbul kadılarından Mirza Mehmed Efendi'nin oğlu olup Mirzazâde İakabıyla anılmıştır. Ulemâ çocuğu oldu-ğundan henüz beş yaşında iken mülâzım

sayıldı; dokuz yaşında babasını kaybetti. Bir yandan medrese tahsiline devam ederken bir yandan da şiirle meşgul olmaya başladı. Bu arada Sultan II. Mustafa'ya bazı kasideler sundu. Müderris olma isteği-ne, Seyyid Feyzullah Efendi'nin ikinci defa şeyhülislâmlığa getirilmesinden sonra ona sunduğu bir kaside vesilesiyle erişti. Henüz yirmi beş yaşlarında iken hâriç pâyesiyile İstanbul'da Câfer Ağa Medresesi'ne müderris tayin edildi (1109/1697). Yine Feyzullah Efendi'nin yardımıyla İbtidâ-i dâhil, mûsile-i Sahn, Sahn-ı Semân ve mûsile-i Süleymaniye derecelerini aşarak Süleymaniye müderrisliğini elde etti (1129/1717). Fakat onun asıl arzusu kadılık mesleğine geçmek ve büyük vilâyetlerden birine kadı olmaktı. Şeyhülislâm Yenişehirli Abdullah Efendi'nin himmetiyle İzmir kadılığına tayin edilerek arzusunua erişti (1130/1718). Bu tarihe kadar yazdığı manzumelerde talihinden sürekli şikâyet eden Neylî'nin bundan böyle şikâyetlerinden vazgeçtiği dikkati çekmektedir.

Lâle Devri ile birlikte ön plana çıkan Damad İbrâhim Paşa zamanında Neylî'ye de ikbal kapıları açıldı; önemli sayılabilecek birtakım görevlerle birlikte İstanbul'a geldikçe devlet büyüklerinin meclislerine katıldı. Bu arada Bedreddin el-Aynî'nin *'İk-dû'l-cümân* adlı yirmi ciltlik tarihinin Türkçe'ye çevrilmesi için kurulan heyete dahil edildi. Ancak 1131'de (1719) İzmir kadılığından azledildiği gibi 1139'da (1726) getirildiği Mısır kadılığından da bir yıl sonra azledildi. 1143'te (1730) Patrona İsyânı'nı takip eden günlerde Lâle Devri'nin nimetlerinden faydalanan birçok kişi taşraya sürülürken muhtemelen ağabeyi Mirzazâde Şeyh Mehmed Efendi'nin şeyhülislâmlik makamına getirilmiş olmasından dolayı o İstanbul'da kaldı.

Neylî 1144'te (1731) Anadolu pâyesiyile ve Haremeyn meleviyetiyle Mekke kadılığına, arkasından Anadolu (1149/1736) ve Rume-
li (1154/1741) kazaskerliğine tayin edildi. Ömrünün son yıllarında ikinci defa Rume-
li kazaskeri oldu. 1161'de (1748) hastalığı sebebiyle görevinden ayrıldı ve aynı yıl vefat etti (20 Rebülâhîr 1161/19 Nisan 1748). Karacaahmet Mezarlığı'nda Mirzazâdeler Sofası diye bilinen aile kabristanında babası ile kardeşinin yanına defnedildi. Üzerinde kitâbesi bulunan mezar taşı halen kabre yakın bir yerde durmaktadır.

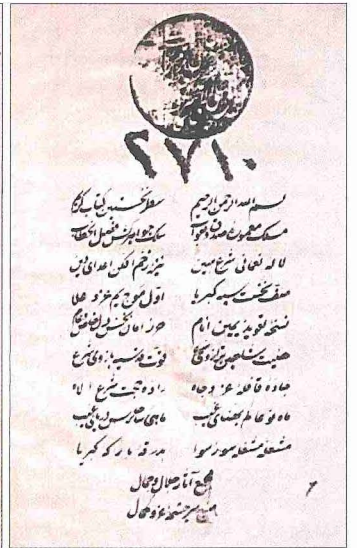
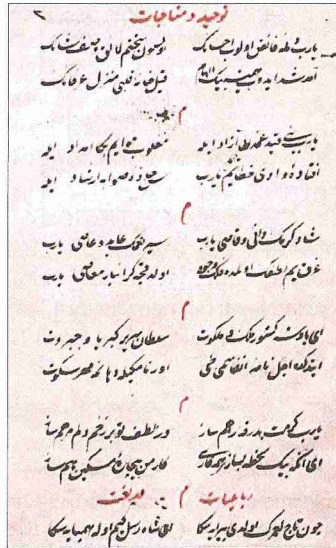
Kaynaklar Neylî'nin ilmî ve edebî şahsiyetinden övgüyle söz eder. Onun gerek *'İk-dû'l-cümân*'ı tercüme eden heyette yer alması gerekse Arapça ve Farsça'dan yaptığı tercümelemler ilmî şahsiyetine delil ola-

rak gösterilmektedir. Farsça ve Türkçe şiirlerden meydana gelen divanı hacim bakımından küçük bir eserdir. Divanda mesnevi tarzında manzum bir hikâye ile manzum bir mektup da bulunmaktadır. Manzum hikâyede hıristiyan bir kızın müslüman bir gence karşı beslediği aşk anlatılmıştır. XVIII. yüzyıl şairlerinin birçoğunda olduğu gibi Neylî'nin şiirlerinde de açıklık ve sadelik dikkati çeker. Yaşça Nedîm'den büyük olmasına rağmen Neylî'de duyuş ve söyleyiş tarzı itibarıyla hem Nâbî hem Nedîm etkisi görülmektedir. Bu devir Türk şiirine tesir eden Sâib-i Tebrîzî'nin Neylî üzerindeki etkisi oldukça fazladır (*Mirzâ-zâde Ahmed Neylî*, s. 95). Şiirlerinde bir yandan bol miktarda deyim kullanırken bir yandan da günlük hayattan tablolar çizmiştir. Gazellerinde daha çok aşk konusunu işleyen şairin orijinal mazmunlarla süslenmiş bazı manzumeleri de vardır. Öğrencileri arasında Seyyid Vehbî, Selim el-Kazî ve Altunçokzâde Abdi Abdullah Efendi sayılabilir. Neylî'nin kıtaları Belgrad Kalesi'nin ana girişi olan İstanbul Kapısı üstüne işlenmiş, Belgrad'ın düşmesinden sonra yerinden sökülen kitâbe Viyana yakınlarında bir mâlikânenin bahçesine taşınmış olup günümüzde hâlâ orada bulunmaktadır. Neylî ile aynı dönemde yaşayan Osmanzâde Ahmed Tâib XVIII. yüzyıl şairlerini değerlendirdiği ünlü kasidesinde, Seyyid Vehbî *Vekâletnâme*'sinde Neylî'den övgüyle söz eder. Divanında yer alan bazı gazellerden yola çıkılarak Neylî'nin Mevlevî ve Gülşenî tarikatlarına ilgi duyduğu ileri sürülmüştür.

Eserleri. 1. *el-Fazlî'l-vehbî fi tercemeti'l-Cânibî'l-garbi*. Molla Câmi'nin talebelerinden Ebû'l-Feth Muhammed b.

Hamîdüddin el-Mekkî'nin kaleme aldığı *el-Cânibü'l-garbi fi halli müşkilâtı İbnî'l-'Arabî* adlı Farsça eserin Türkçe tercümesidir. Kitap, Muhyiddin İbnü'l-Arabî'nin *Fuşûşü'l-hikem*'ine karşı yapılan itirazlara cevap olmak üzere 924'te (1518) kaleme alınmıştır. Tercümenin, çoğu İstanbul kütüphanelerinde olmak üzere (Köprülü Ktp., II. Kısım, nr. 118; Süleymaniye Ktp., Uşşâkî Tekkesi, nr. 315, Hâlet Efendi, nr. 363, Esad Efendi, nr. 1347, Pertev Paşa, nr. 628/2; TSMK, Hazine, nr. 272; İÜ Ktp., TY, nr. 2214, 2332, 9784) on dört nüshası tesbit edilmiştir (*Mirzâ-zâde Ahmed Neylî*, s. 166-168). 2. *el-Evfâ fi tercemeti'l-Vefâ (fi fezâilî'l-Mustafâ)*. Ebû'l-Ferec İbnü'l-Cevzî'nin *el-Vefâ fi fezâ'ilî'l-Mustafâ* adlı eserinin Türkçe çevirisidir. Kitapta Hz. Muhammed'in hayatı, mucizeleri ve diğer peygamberlere olan üstünlüğü ile ashabının faziletleri anlatılmaktadır. Eserin İstanbul kütüphanelerinde dokuz nüshası tesbit edilmiştir (Beyazıt Devlet Ktp., nr. 5266; İÜ Ktp., TY, nr. 7378; Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa, nr. 488, Mihrîşah Sultan, nr. 305, Hâlet Efendi, nr. 66, Kılıç Ali Paşa, nr. 738; TSMK, Emanet Hazinesi, nr. 1177, Bağdat Köşkü, nr. 256; Nuruosmaniye Ktp., nr. 735). 3. *Mâ lâ bûdde min-hû li'l-edîb mine'l-meşhûri ve'l-garîb (Şerh-i Lugat-i Târîh-i Vassâf)*. İranlı tarihçi Vassâf'ın *Târîh-i Vassâf* adıyla meşhur olan *Tecziyetü'l-emşâr* adlı beş ciltlik Farsça eserinin 1157'de (1744) yapılan şerhidir. Şerhe önce Reisülküttâb Şîrvânî Ebûbekir Efendi başlamış, ardından onun müvveddelerinden de faydalanan Neylî tercüme-yi tamamlamıştır. Eserin biri Kayseri Râşid Efendi Kütüphanesi'nde (nr. 959) ol-

Neylî divanının
ilk iki sayfası
(Süleymaniye Ktp.,
Esad Efendi,
nr. 2710)

mak üzere sekiz nüshası tesbit edilmiştir (İÜ Ktp., TY, nr. 974, 1516, 3969, AY, nr. 3221; Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 815; Süleymaniye Ktp., Mihrişah Sultan, nr. 317/2, Lala İsmâil, nr. 545/2). 4. *Divan*. Neylî'nin mürettep divanı üzerine bir doktora tezi hazırlayan Atabey Kılıç'ın belirttiğine göre divanda biri Arapça on altı kaside, on dördü Farsça 195 gazel, bir müstezad, iki terakibibend, üçü Farsça otuz dört rubâî, iki murabba, bir şarkı, bir muhammes, biri Farsça altı tahmîs, ikisi Arapça, biri Farsça altmış dokuz tarih, biri Arapça on altı lugaz, beş muammas, otuz altı kıta, beşi Farsça doksan beş müfred, beş mesnevi bulunmaktadır. Eserin İstanbul kütüphanelerinde yirmi nüshası tesbit edilmiştir (önemlileri şunlardır: Süleymaniye Ktp., Hâlet Efendi, nr. 173, Esad Efendi, nr. 2710; İÜ Ktp., TY, nr. 1627, 2868, 2878; İbnülemin, nr. 3116, 9622; Arkeoloji Müzesi Ktp., nr. 275, 303; Âtîf Efendi Ktp., nr. 2115; TSMK, Hazine, nr. 900; Üsküdar Hacı Selim Ağa Ktp., nr. 936; Fâtih Millet Ktp., Ali Emîrî Efendi, Manzum, nr. 483). *Divan* üzerinde ayrıca iki yüksek lisans çalışması yapılmıştır (Adnan Uzun, *Neylî Divanı'nın Tenkitli Metni*, 1991, Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü; Nuran Bedir [Ören], *Neylî, Hayatı, Eserleri, Divanı'nın Tenkitli Metni*, 1993, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü). 5. *Aynî Tarihi Tercümesi*. Bedreddin el-Aynî'nin 'İkdü'l-cümân'ı sekiz büyük cilt halinde Türkçe'ye çevrildiyse de hangi bölümlerin şair tarafından tercüme edildiği belli değildir. Çeşitli kaynaklarda Neylî'nin üç eserinden daha bahsedilmekteyse de bunlara henüz rastlanmamıştır. Yazısının güzel olduğu belirtilen Neylî'nin Birgivi'nin *Vasiyetnâme* adındaki ilmi halinden altmış kadar nüshayı bizzat istinsah ettiği ve yarısını Ayasofya, yarısını da Fâtih Camii'ne bağışladığı bildirilmektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

Mirzâ-zâde Ahmed Neylî (*Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği*) ve *Divanı* (haz. Atabey Kılıç), İstanbul 2004; *Neylî ve Divân'ı* (haz. Sadık Erdem), Ankara 2005; Belîğ, *Nuhbetü'l-âsâr*, s. 637-643; Sâlim, *Tezkire*, İstanbul 1315, s. 689; Fatîm, *Tezkire*, s. 429; Muallim Nâci, *Mecmûa-i Muallim*, İstanbul 1305, s. 135-136, 144; *Sicill-i Osmânî*, I, 250-251; *Osmanlı Müellifleri*, II, 457-458; a.m.f., "Neylî", *TY*, IV (1329), s. 714-716; *İlmîyye Sal-nâmesi*, tür.yer.; Halûk İpekten - Mustafa İsen, "Neylî", *Büyük Türk Klasikleri*, İstanbul 1987, VI, 350-353; Ali Cânib [Yöntem], "Mirzâzâde Neylî", *HM*, III/68 (1928), s. 302-304; Sadık Erdem, "Neylî'nin Hayatı, Şahsiyeti ve Eserleri", *TDA*, sy. 97 (1995), s. 153-193; Abdülkadir Karahan, "Neylî", *TA*, XXV, 242-243; "Neylî, Ahmed Efendi (Mirzâzâde)", *TDEA*, VII, 52-53.

SADIK ERDEM

NEYLÜ'L-İBTİHÂC

(نيل الإبتهاج)

Burhâneddin İbn Ferhûn'un
Mâlikî âlimlerine dair
ed-Dibâcü'l-müzheb adlı eserine
Ahmed Bâbâ et-Tinbüktî
(ö. 1036/1627)
tarafından yazılan zeyil
(bk. *ed-DİBÂCÜ'L-MÜZHEB*).

NEYRİZİ

(النيريزي)

Ebü'l-Abbâs el-Fazl b. Hâtîm en-Neyrîzî
(ö. 310/922 [?])

Matematikçi, astronomi âlimi.

Nisbesinden Şîraz yakınındaki Neyrîz kasabasında doğduğu anlaşılmakta, hayatının önemli bir kısmını Abbâsî sarayında astronom-astrolog olarak geçirdiği sanılmaktadır. Öklid ve Batlamyus'un eserleri üzerine yaptığı çalışmalarla daha iyi anlaşılmasını ve yaygınlaşmasını sağlamış; beşinci postulat üzerine kendisinden sonraki matematikçilerin dikkate aldığı çalışmalar yapmış; oran-orantı teorisini içeren hendesi aritmetiği geliştirmiş; daha önce Habeş el-Hâsib tarafından kullanılan tangent fonksiyonunu küresel trigonometriye yerleştirmiş ve küresel sinüs değerini vermiştir. Ondan sonra gelen âlimler daima kendisine atıf yapmışlardır; Batı'da Anaritius diye bilinir.

Eserleri. 1. *Şerhu Kitâbi Öklidis fi'l-uşûl*. Haccâc b. Yûsuf b. Matar'ın Öklid'in *Elementler*'inin Arapça tercümesine yazdığı şerh olup en önemli çalışmasıdır. Neyrîzî bu eserinde hem Yunan dönemindeki hem İslâm dünyasındaki çalışmaları, özellikle tanım, postulat, aksiyom, önerme ve teoremler üzerine yapılan pek çok yorumu dikkate almış, ayrıca metni tahkik ederek ve kendi şahsî yorumlarını da katarak geliştirip zenginleştirmiştir. Bu arada matematik hipotezlerini kanıtlamada kullanılan delillerin fonksiyonunu geliştirdiği ve sembol harfleri değiştirdiği görülmektedir. Şerhin diğer bir önemli özelliği de İskenderiyeli Heron ile Simplicus'un kaleme aldıkları, zamanımıza ulaşmayan *Elementler*'in iki şerhinden çeşitli parçalar ve İshak b. Huneyn ile Sâbit b. Kurre'nin versiyonlarını da içermesidir. Kitabın Arapça metni (I-VI. kitaplar) çeşitli nüshalarından faydalanılarak Ahmed Selîm Saîdân tarafından *Hendesetü Öklidis fi eydin 'Arabîyye* içinde kısmen (Amman 1991) Cremo-

nalı Gerard'ın yaptığı Latince çevirisi ise (I-X. kitaplar) R. O. Besthorn ile J. L. Heiberg (I-II, Copenhagen 1893) ve G. Junge, J. Reader, W. Thomson tarafından (III/2, Copenhagen 1932) yayımlanmıştır. Eserin Simplicus ve Aghanis'in fikirlerini de içeren paralel postulatının ispatıyla ilgili bölümü Fransızca, Almanca ve Rusça'ya tercüme edilmiştir. 2. *Risâle fi beyânî'l-müşâdereti'l-meşhûre*. Müellifin, *Elementler*'in Arapça'sına yazdığı şerhteki fikirlerini de göz önünde bulundurarak paralellik sorununa ilişkin kaleme aldığı bağımsız bir eser olup Kurbânî tarafından neşredilmiştir (*Riyâzîdânân-ı İrânî*, Tahran 1350 hş./1971, s. 86-87). Üzerinde çeşitli araştırmalar yapılan eser Rusça'ya da çevrilmiştir. 3. *Kitâbü Semtî'l-kible* (Bibliothèque Nationale, nr. 2457/17). Kible'nin trigonometrik hesaplarla tayini hakkında Menelaus'un küresel trigonometri teoreminin dört türlü uygulamasına dayanan kesin bir yöntem sunar. Eseri Carl Schöy incelemiştir ("Abhandlung von al-Faḍl b. Hâtîm an-Nairîzî über die Richtung der Qibla", *Sitzungsberichte der Bayerischen Akademie der Wissenschaften*, Münih 1922, s. 55-68). 4. *Kitâbü'l-Berâhîn fi tehyi'eti'l-âlât tetebeyyenü fihâ eb'â-dü'l-eşyâ* (Süleymaniye Ktp., Ayasofya nr. 4830/15). Kuyuların derinliğini, nehirlerin genişliğini ve dağların yüksekliğini ölçmeye yarayan bir âlet hakkındadır. 5. *Tefsîru Kitâbi'l-Mecisî*. Batlamyus'un *el-Mecisî*'sine yapılmış bir şerhtir (İbnü'l-Kiftî, s. 168). Zamanımıza kadar gelmeyen eseri Bîrûnî pek çok yerde (*el-Âsârü'l-bâkiye*, s. 142) ve Nizâmî-i Arûzî *Çehâr Makâle*'de zikretmiş ve her iki müellifçe de esere yazılan en iyi şerh sayılmıştır. 6. *Kitâbü Zicî'l-kebîr* (İbnü'n-Nedîm, s. 561). İbnü'l-Kiftî ve Sâid el-Endelüsî, eserin Sindhî adıyla verilen Hint astronomi yöntemi-ne göre hazırlandığını belirtmektedir. Onu Sindhî yönteminin takipçilerinden biri olarak anan Bîrûnî de kitaplarının pek çok yerinde kendisinden bahseder ve özellikle *el-Kânûnû'l-Mes'ûdî*'de güneşin apojesinin hareketiyle ilgili konuda Neyrîzî'nin görüşlerini incelerken eseri *Zicü'l-Mu'tazidî* adıyla anar ki bu durum zîcîn halife Mu'tazid-Billâh'a sunulduğunu gösterir. Ebü'l-Hasan İbn Yûnus, onun Yahyâ b. Ebû Mansûr el-Müneccim tarafından Halife Me'mûn için hazırlanan *ez-Zicü'l-mümtehan*'daki verileri dikkatsizce kullandığını ileri sürmüş ve çeşitli konularda kendisini eleştirmiştir. Müellifin ayrıca *Kitâbü Zicî's-şagîr* adlı çalışmasının olduğu kaydediliyorsa da (İbnü'n-Nedîm, s. 561)